

ΣΥΜΒΟΛΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΪΚΩΝ ΠΑΡΟΙΚΙΩΝ
ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ, ΕΛΛΑΔΙ¹

ΧΑΛΚΙΣ

Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλης τῆς Ἰσπανίας, μεσοῦντος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, εὑρεν ἐν Χαλκίδι 200 οἰκογενείας Ἰουδαίων². Οὗτοι κατόκουν ἀνέκαθεν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἐν ἰδίᾳ συνοικίᾳ, ἔχοντες μίαν Συναγωγὴν. Ἐπειδὴ δ' οἱ Ἰσραηλίται τῆς Χαλκίδος ὁμιλοῦσι νῦν μόνον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δυνάμεθα ἐκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ παροικία αὕτη ἦτο παλαιά, ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν Ἑλλάδι Ἰουδαϊκῶν παροικιῶν.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐν Χαλκίδι περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος (1296 μ.Χ.) δὲν εἶχον λόγον, ὥς λέγει ὁ Μίλλερ, νὰ ἀγαπῶσι τὴν Ἑνετικὴν διοίκησιν, διότι αὐτοὺς μάλιστα ἐβάρυνε τὸ ἄχθος τῆς φορολογίας. Ὅτε ηὔξήθησαν οἱ μισθοὶ τῶν Ἑνετῶν συμβούλων, χάριν ἀποζημιώσεως αὐτῶν, διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἐπιβληθεῖσαν ἀπαγόρευσιν τοῦ ἐμπορεύεσθαι, διετάχθη ἡ εἴσπραξις τῆς διαφορᾶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες τῷ 1304 ὑπεχρεώθησαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, νὰ πληρῶνωσι τὰς δαπάνας τῆς δι' ὀχυρῶν τειχῶν καὶ πυλῶν ὀχυρώσεως τῆς μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἀτειχίστου Ἑνετικῆς συνοικίας τῆς Χαλκίδος.

Τῷ 1373 οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἠναγκάζοντο νὰ συνεισφέρωσι πρὸς ὀχυρῶτερον τειχισμόν τῆς Χαλκίδος ἐναντίον τῶν Τούρκων, προὔτιμησαν νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ βαίλου, εἰς ὃν ἤδη ἐπλήρωνον φόρους 2300 δραχμῶν περίπου, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθῶσιν ὄντες «Ἰουδαῖοι τῶν Λομβαρδῶν», εἰς οὓς εἶχον πληρῶσει μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ τούτου³.

Τῷ 1410 εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους Χαλκίδος διπλασιάζονται τὰ τέλη, πλὴν τῶν Ἰουδαίων, εἰς οὓς παρέχονται προνόμια, καὶ καταργεῖται ὁ φόρος τῶν ἐστιῶν, προσωρινῶς⁴.

Τοσαῦτα διὰ τοὺς ἐν Χαλκίδι Ἰουδαίους πρὸ τῆς ἀλώσεως.

¹ Βλέπε τῆς παρουσίας Ἐπετηρίδος τόμ. Ζ' σ. 263.

² Μίλλερ-Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρ. ἐν Ἑλλάδι, τόμ. Α' σ. 13.

³ Μίλλερ-Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν. τόμ. Α' σ. 298 καὶ 340.

⁴ Αὐτόθι, τόμ. Β' σ. 47.

Ἐν τῇ Συναγωγῇ τῆς Χαλκίδος, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου, εἶναι ἐντετοιχισμένοι πολλοὶ Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί, ἐπίσης πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς Συναγωγῆς χαμηλά, ἐπὶ τοῦ τοίχου, κεῖται ἐντετοιχισμένη μακρὰ ἐπιγραφή μνημονεύουσα ἱατροῦ Ἑβραίου κατὰ τὴν ΙϚ' ἑκατονταετηρίδα, καθ' ἃ ἀνεκοίνωσε προφορικῶς ἡμῖν ὁ ἐν Χαλκίδι μακαρίτης λόγιος Ἰσραηλίτης Μποχώρ Φόρνης. Ἐτέρα ἐπίσης μακρὰ ἐπιγραφή κεῖται πρὸ τοῦ σχολείου τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, παρὰ τὴν Συναγωγὴν¹. Καὶ ἐν τῷ εὐρυχώρῳ δὲ νεκροταφείῳ τῆς ἐν Χαλκίδι Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος, ἐπὶ τάφων, κεῖνται πολλοὶ παλαιαὶ ἐπιγραφαὶ Ἑβραϊκαί. Ἡ δημοσίευσίς ὅλων αὐτῶν ἰκανὸν φῶς θὰ ἐπέχεεν ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Χαλκίδι Ἰουδαϊκῆς παροικίας.

Ἐν τῷ Μουσείῳ ἐπίσης Χαλκίδος κεῖνται τέσσαρες Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαί. Μία χρησιμοποιεῖται ὡς βαθμὶς τῆς ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος τῆς οἰκίας Ἀλεξάνδρῃ, ἐν τῇ ὁδῷ Βώκου.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ μουσείῳ Χαλκίδος ἀποκειμένων Ἑβραϊκῶν ἐπιγραφῶν μία ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Χρ. Οἰκονόμου ἐν τῇ τοῦ Μίλλερ-Λάμπρου Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (τόμ. Α'. σελ. 116). Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶναι χαραγμένη ἐπὶ κυβολίθου λευκοῦ μαρμάρου, ὀρθογωνίου σχεδόν, παχέος, κανονικῶς τετμημένου, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως. Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης 7 στίχοι εἶναι δυσανάγνωστοι ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου, τοὺς δὲ ἐπομένους ἀντεγράψαμεν, ὡς ἠδυνήθη νὰ διακρίνη αὐτοὺς ὁ μακαρίτης Μποχώρ Φόρνης. Ἐχουσι δὲ ὡς ἑξῆς: (εἰκ. 1).

W

וְכִי כָּרַדְתָּ ; פֶּן
 חֲזַרְתָּ לְנֶפְשׁוֹ . . . כִּתְלֵי בַּעַל
 פֶּן
 רָצוּן שְׁמוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ

Εἰκὼν 1.

Ὁ Σπ. Π. Λάμπρος παρέδωκε τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἰς ἀνάγνωσιν εἰς ἑβραϊστάς, τὸν ἐν Βενετίᾳ ἀρχιιεραββῖνον κ. Λέοντα Luzzato καὶ τὸν ἐν Παρι-

¹ Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται δεόν νὰ φωτογραφηθῶσι καὶ μεταφρασθῶσιν.

οἰοῖς κ. Μωϋσέα Schwab. Καὶ ὁ Λάμπρος ὁμολογεῖ ὅτι, ἔνεκα τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου, ὀκτῶ στίχοι εἶναι ἀφανεῖς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ ὑπάρχουσι πολλὰ τὰ ἀφανῆ καὶ ἀμυδρά. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀναθηματιμῆ (votive), καθ' ἃς ἀνακοινώσεις ἔλαβεν ὁ Σπ. Λάμπρος. Καὶ ὁ μὲν Luzzato ἀνέγνω, καίπερ ἀγνοῶν ποῦ εὐρέθη αὕτη, (Negro) ponte, ὁ δὲ Schwab Ἐϋριπὸς ὥστε πρόκειται περὶ τῆς Χαλκίδος. Καὶ ἐν τῇ μηνολογίᾳ συμφωνοῦσιν ἀμφοτέρω οἱ ἐρμηνευταὶ ἀναγνόντες τὸν Ἑβραϊκὸν μῆνα Νισὰν (= Ἀπρίλιον), ἀλλὰ διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὸ ἔτος. Ἡ ὀρθότερα ὅμως ἀνάγνωσις τοῦ ἔτους εἶναι ἢ τοῦ Luzzato, ἢν παρεδέχθη καὶ ὁ Μποχῶρ Φόρνης, ἦτοι τὸ καθ' ἡμᾶς ἔτος 1523¹.

Ὁ Μποχῶρ Φόρνης μοι ἔδωκε τὰς ἐξῆς πληροφορίας περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης. Ἦτο, λέγει, ἐντετοιχισμένη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πύλῃ τοῦ φρουρίου Χαλκίδος, τῇ λεγομένῃ «Κάτω Πόρτα»· ἔκειτο ὅμως ἀνεστραμμένη ἐν τῇ ἀψίδι τῆς πύλης. Ὁ Τόμ Τὸβ Παριάντα, ἀπεσταλμένος τῆς ἐν Παρισίοις ἐδρευούσης τότε Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικῆς Ἐνώσεως, ἐπισκεφθεὶς τὴν Χαλκίδα κατὰ Μάϊον τοῦ 1887 (7^{ον} τοῦ Σεβὰν μηνός, ἑορτὴν τῆς Σαβινῶθ, ἦτοι Πεντηκοστῆς) ἀπεκόμισε σὺν ταῖς ἄλλαις περὶ Ἑβραίων Χαλκίδος πληροφορίαις καὶ ἔκτυπον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς².

Κατεδαφιζομένου τοῦ φρουρίου κατὰ τὸ 1890-1891, τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην παρέλαβεν ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης Χαλκίδος καὶ παρέδωκεν διὰ τοῦ Μποχῶρ Φόρνη καὶ τοῦ Συμαντοῦ Σακῆ εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος. Ἡ ἐπιγραφή παλαιότερον ἦτο μᾶλλον εὐανάγνωστος, ἐγκαταλειφθεῖσα ὅμως εἰς τὸ ὑπαιθρὸν ἐφθάρη καὶ ἴσως σὺν τῷ χρόνῳ καταστραφῆ τελείως μνημεῖον μεσαιωνικὸν τοιαύτης ἀξίας.

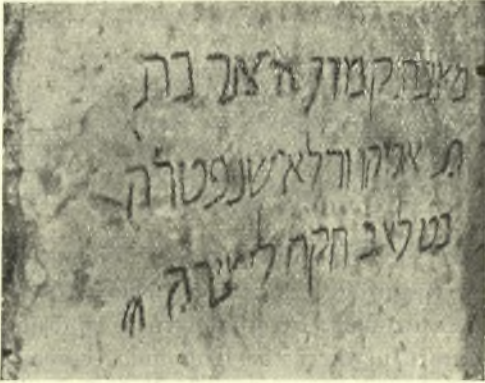
Ἐν τῷ 4^ῳ στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται ὁ μὴν Νισὰν καὶ τὸ ἔτος 5086 ἀπὸ κτίσεως κόσμου διὰ τῆς φράσεως: Γιαρέαχ καὶ χόδες, Νισὰν ,επς' (= 5086 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) συμπῆτον ἀκριβῶς πρὸ τὸ ἔτος 1326 μ. Χ. Ἐν δὲ τῷ 6^ῳ στίχῳ ἀναφέρεται ἡ πόλις Ἀγριπὸν, ἣτις εἶναι ἡ Χαλκίς. Ἡ λέξις Ἀγριπὸν ἀναφέρεται εἰς πάντα τὰ ἐπίσημα κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ νῦν ἔγγραφα καὶ προικοσύμφωνα τὰ συντασσόμενα ἐν Χαλκίδι (διὰ τῶν ἑβραϊκῶν φράσεων: «Σιανὸν μονῆμ ἀκάαλ καδὸς Ἀγριπὸν για ἀνικρα [ἢ καὶ ἀνικραῖθ σπανίως] ἀγιάμ Χαλκίδα για»).

Κατὰ τὸν Μποχῶρ Φόρνην ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ Χαλκίδος ἀποκειμένη καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς φραγκακρατίας ἐν Ἑλλάδι τοῦ Μίλλερ - Λάμπρου (τόμ. Α'. 1909 σ. 116) δημοσιευθεῖσα Ἑβραϊκὴ ἐπιγραφή ἀναγινώσκεται ὡς ἐξῆς: Στίχ. 3 πενιμά, στίχ. 4 γκὺ λιβριὰθ βαῦ πέε σενὰθ Νισὰν λεγιαρεάχ, στίχ. 5 χακάαλ πέ; μονῆμ σεάνου λεμιγιά, στίχ. 6 Ἀγριπὸν ἀκόδες.

¹ Σπ. Π. Λάμπρου, Λόγοι καὶ ἄρθρα ἐκ Βορρᾶ, Ἀθῆναι 1909, σ. 150 - 152.

² Ὁ Μποχῶρ Φόρνης ἔγραψε περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ Ἐπιθεωρήσει Ἀθηνῶν, ἔτος Α'. φυλλάδιον 7-8 (Σ/βρίου - Ν/βρίου 1912).

2. Στήλη ἔξ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ μνημείου ἐλλημμένη, ὀρθογώνιος, λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ [κάτω ὀλίγον ἀριστερά.

Εἰκὼν 2.

Ἐπ' αὐτῆς ἐνεχαράχθη Ἑβραϊκὴ ἐπιγραφή τριστιχος. Κεῖται δὲ ὡς βαθμὶς τῆς ἔξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος τῆς οἰκίας Ἀλεξανδρῆ (ὁδὸς Βώκου 3). Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 1,22, πλάτος 0,41· πάχος 0,17· γραμμ. ὕψος 0,03. Φέρει δύο τόρμους ἄνω καὶ κάτω ἀρχαίους (εἰκ. 2).

«Ἐπιτύμβιος τῆς Ἑσθῆρ θυγατρὸς Ἑλγιάσου (= Ἥλιου) Βρίλα (ἢ Βρέλα) ἀποβιωσάσης τὴν 29^{ην} (ἢ 9^{ην}) Ἰαβ, 5108 (= ΕΡΗ') ἀπὸ κτίσεως κόσμου (λιτσερά) ¹.

Κατὰ τὴν μετάφρασιν, τὸ ἔτος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1349 μ.Χ. Ὡστε ἡ ἐπιγραφή εἶναι 584 ἐτῶν, ἀρκούντως ἀρχαία.

3. Ἐτέρα πλάξ λευκοῦ μαρμάρου, ὀρθογώνιος, ἀποκεκρουμένη ὀλίγον κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν. Φέρει τετράστιχον Ἑβραϊκὴν ἐπιγραφὴν καὶ αὖξοντα ἀριθμὸν εὐρητηρίου Μουσείου Χαλκίδος 321 (εἰκ. 3).

Μετάφρασιν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης δὲν ἔχομεν. Ἡ μεταγραφή ὅμως εἶναι πιστή.

4. Στήλη μακρά, μέλανος πωρίνου λίθου, ὀρθογώνιος καὶ ἀκατέργαστος, κειμένη ἐν τῷ Μουσεῖῳ Χαλκίδος ὑπ' ἀρ. εὐρητηρίου 319. Φέρει

ἔξ στίχους γραμμάτων εὐμεγέθων, ὧν τὸ μείζον ὕψος εἶναι 0,05 – 06 (εἰκ. 4).

5. Ἐν τῇ δευτέρῃ παραλιακῇ ὁδῷ εἶναι ἐντετοιχισμένον τεμάχιον λευκοῦ μαρμάρου παρὰ τι ἀρτοποιεῖον, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν κάτω δεξιὰν καὶ

¹ Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Μπλοχὼρ Φόρνη.

ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν, ἔχον ἐπιπεδόγλυφον διακόσμησιν. Ἐν αὐτῷ θάραξει κύκλος διὰ τεθλασμένης γραμμῆς, ὅστις περιβάλλει ἕτερον κύκλον τεμνόμενον εἰς ἕξ ἡμικύκλια· οὗτος δὲ πάλιν περιβάλλει πολύγωνον ἑξάγωνον· ἔντος δὲ τοῦ πολυγώνου κεῖται τὸ Ἰουδαϊκὸν σύμβολον, ἡ λεγομένη πεντάλφα ἢ ἑξάλφα, ἣτοι δύο τρίγωνα ἀνεστραμμένα ἀντιθέτως καὶ ἐπιτεθειμένα τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Οἱ Ἰουδαῖοι λέγουσιν ὅτι τοῦτο συμβολίζει τὴν ἄσπίδα τοῦ Δαυὶδ, ἄλλοι δὲ διισχυρίζον-

הנה צירזמצב
 קכורתתצלהותכב
 חמדבהכוררתהירה
 סוירה לפנאמדהאצודר
 ששטיאיבניטזוסרלהי
 ילנפטרחהכעטמהשלם
 רור

Εἰκὼν 4.

ται ὅτι συμβολίζει τὸ ἀγαθὸν καὶ πονηρὸν πνεῦμα, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, τὸ σύμβολον τοῦτο εἶναι τὸ διακριτικὸν θρησκευτικὸν σύμβολον τῶν Ἰουδαίων τιθέμενον εἰς τὰς Συναγωγάς, τὰς σφραγίδας κλπ. Ἡ φέρουσα δὲ τὸ σύμβολον τοῦτο πλάξ, (εἰκ. 5) κατὰ τὸν Μποχώρ Φόρνην, θὰ ἔκειτο ἐντετοιχισμένη ἐν μεσαιωνικῇ τινι Συναγωγῇ τῆς Χαλκίδος.

N. I. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκ. 5.